Іван ПАСЛАВСЬКИЙ

РИМСЬКА ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА В 30-Х РОКАХ XIII СТОЛІТТЯ

У 30-х роках XIII ст. сини князя Романа Мстиславовича – Данило і Василько виступили політично зрілими й успішними володарями. Вони остаточно закріпили за собою родинне Володимирське князівство, об'єднавши навколо нього інші волинські землі. Тепер основним завданням для них стало відвоювання від Арпадів другої "пів-отчини" – "з початком 1230 р. розпочинається боротьба Данила за Галич"[1]. Це змагання обіцяло бути непростим, оскільки іншим претендентом виявилася угорська династія. У 1228–1233 рр. (з перервами) на престолі Галича сидів угорський королевич Андрій, зять галицького князя Мстислава Удатного. Ситуація ускладнювалася тим, що католицька Угорщина мала постійну підтримку папства, від волі якого немало залежала політична позиція того чи іншого європейського володаря. Цього не міг не розуміти князь Данило Романович, тому й вирішив піти тим шляхом, яким йшла сама Угорщина, – шукати опори в Апостольській столиці. Уже на самому початку 30-х років нав'язано контакти з Римською курією – подано сигнал щодо бажання зблизитися з Римом. На це вказує низка автентичних документів та історичних фактів. Розглянемо їх докладніше.

Одним з найпереконливіших свідчень про готовність встановити тісніші зв'язки з Апостольською столицею є лист папи Григорія IX (1227–1241) до "пресвітлого короля Русі" від 18 липня 1231 р.[2] Звертаючись до адресата, папа писав, зокрема, що з радістю довідався від "возлюбленого брата нашого єпископа прусського" про щире бажання "пресвітлого короля Русі" перейти "в послушенство Апостольському престолові й нам"[3].

Сенсаційне повідомлення Григорія IX, що один з руських князів, якого він величає королем, виявив готовність визнати зверхність Риму, могло б сприйматися видаванням бажаного за дійсне, коли б не конкретна особа прусського єпископа, від якого надійшла відомість про ці наміри. Адже важко уявити, щоб папа, звертаючись до князя, міг приписати єпископові неправдиві відомості. Проблема тільки в тому, кому конкретно з руських володарів адресовано послання, оскільки в листі не вказано імені. Спробуємо довести, що під цим "пресвітлим королем Русі" треба розуміти саме князя

[1] *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 47.

[2] Тут і далі текст цитуємо за вид.: Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953) / Ed. A.-G. Welykyj. – Romae, 1953.– Vol. 1. – Nr. 5. – P. 19–20.

[3] Documenta… – P. 19–20.

Данила Романовича, а не когось іншого. Але спершу проаналізуймо запропоновані в літературі версії ідентифікації адресата папського послання.

Чи не першим, хто спробував встановити кореспондента Григорія IX, був російський історик першої чверті XIX ст. Микола Карамзін. На основі тексту згаданого листа, опублікованого в "Церковних анналах" Одоріка Райнальда (1595–1671), він ствердив, що послання адресовано псковському князеві Ярославу Володимировичу[4]. Однак якихось поважних аргументів на користь такої версії не висунуто.

Інший російський історик Александр Тургенєв опублікував цей документ за кодексом Маріні, в якому фігурує й ім'я адресата: "ad Georgium regem Russiae". Воно дало підставу зробити висновок, що Григорій IX скерував листа до суздальського князя Юрія II Всеволодовича[5]. Однак в оригінальних папських реєстрах ім'я *Georgius* відсутнє[6].

Подальша російська історіографія майже одностайно прийняла версію А. Тургенєва. Що "в 1231 г. писал папа Григорий IX к великому князю русскому Георгию Всеволодовичу" без найменшого сумніву твердив митрополит Макарій[7]. Як незаперечну істину вказаний факт повторив Євгеній Голубінський[8]. Цей погляд перекочував до російської радянської історіографії. Зокрема, його оживив Володимир Пашуто[9].

Першим, хто піддав ревізії версію російських авторів про суздальського князя, був український церковний історик XIX ст. Юліан Пелеш. Він виходив з логічного усвідомлення необхідності пошуку адресата серед тих руських володарів, які симпатизували Римській Церкві. Такою особою, за його міркуваннями, був князь Данило Романович. Запропонований висновок обґрунтовано тим, що, по-перше, Данило виховувався при королівських дворах Польщі та Угорщини, тому католицька віра й латинський обряд не були йому чужими, і, по-друге, пізніший папа Інокентій IV в одному зі своїх послань називав Данила "найвідданішим серед відданих [Римській] Церкві володарів" й навіть дозволив йому зберігати греко-руський обряд[10].

Через чверть століття аналогічного висновку дійшов польський дослідник Владислав Абрагам. Він не тільки підтвердив версію Ю. Пелеша, що адресатом Григорія IX був Данило Романович, а й висунув на її користь нові аргументи. Зокрема, історик виходив з логічного пошуку "пресвітлого короля Русі" серед руських князів, знайомих з тодішнім

[4] Див.: *Карамзін Н.* Примечания к Истории Государства Российского. – Санкт-Петербург, 1852. – Т. 3. – Прим. № 341. – С. 203–204.

[5] Historica Russiae Monumenta, deprompta ab A. I. Turgenevio / Акты исторические, относящиеся к России, извлеч. А. И. Тургеневым. – Petropoli / Санкт-Петербург, 1841. – T. I. – Nr 33. – P. 30–31.

[6] *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – T. I. – S. 106. – Nr 1.

[7] *Макарий, митрополит московский.* История Русской Церкви. Изд. 3-е. – Санкт-Петербург, 1888. – Т. 3. – С. 289.

[8] *Голубинский Е.* История Русской церкви. Изд. 2-е. – Москва, 1901. – Т. 1, 1-ая пол. тома. – С. 599.

[9] *Пашуто В. Т.* Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.). – Москва, 1956. – С. 79–80.

[10] *Pelesz J.* Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1878. – Bd. 1. – S. 315.

прусським єпископом – інформатором Григорія IX. Дослідник встановив, що тогочасний єпископ Пруссії Християн – особистий знайомий князя Данила Романовича. Щобільше, за свідченням західних хронік, зокрема Петра Дуйсбурзького та французького ченця Альберика, князь підтримував з ним дружні стосунки й навіть допомагав йому військом[11]. Цей доказ і справді не залишає сумніву, що саме Данило Романович був тим руським володарем, який використовував Християна для налагодження зв'язків з Римською курією.

Після аргументації В. Абрагама версія Ю. Пелеша про адресування листа Григорія IX від 18 липня 1231 р. князеві Данилові Романовичу стала панівною в українській та іноземній історіографії. Її, зокрема, підтримали український історик Церкви Микола Чубатий[12], німецький дослідник домініканських місій на сході Європи Бертольд Альтанер[13], польський спеціаліст з історії давньої Русі Генрик Пашкевіч[14]. Російський радянський автор Борис Рамм також схилявся до цієї версії, хоча й вказав на необхідність додаткових аргументів на її користь[15].

Такі аргументи й справді існують. Це насамперед свідчення угорського монаха-домініканця брата Ріхарда, який у звіті про місії до країни мордвинів у 1234–1235 рр. подав таку інформацію: мордвини-язичники зверталися з проханням до "князя Великої Володимирії, країни русинів, яка лежить у сусідстві з їхньою землею, щоб він прислав їм священнослужителя, який би охрестив їх. Але князь відповів, що цього він зробити не може, а тільки папа римський і додав: близький вже той час, коли ми всі приймемо віру Римської Церкви і підкорятимемося йому"[16].

Щодо цього аргументу необхідно зазначити, що в літературі можна зустріти твердження, нібито "велика Володимирія" (magna Laudameria) в тексті донесення брата Ріхарда названа "сусідкою" (vicina)

[11] *Abraham W*. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego... – S. 107. – Nr 2.

[12] *Чубатий М*. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1917. – Т. 123–124. – № 5. – С. 29; *Його ж*. Історія християнства на Руси-Україні (до року 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – Т. I. – С. 586–587. Версію про Данила Романовича як адресата Григорія IX підтримали також окремі українські радянські історики. Див.: *Свідерський Ю. Ю*. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С. 91–92; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – поч. XVII ст.): Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – № 12. – С. 20.

[13] Цит. за: *Altaner B*. Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und Mohammedaner-und Heidenmissionen des Mittelalters // Breslauer Studien zur historischen Theologie. – Habelschwert, 1924. – Bd. 3. – S. 215.

[14] *Paszkiewicz H.* The Origin of Russia. – London, 1954. – P. 299.

[15] *Рамм Б. Я*. Папство и Русь в X–XV веках. – Москва; Ленинград, 1959. – С. 139–140, прим. 168.

[16] Цит. за: *Dörrie H.* Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Julianus OP ins Uralgebiet (1234/35) und nach Ruβland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-Historische Klasse. – Göttingen, 1956. – S. 160–161 (5, 12–13).

Мордовії, – Владимиро-Суздальщина, а князь, до якого зверталися мордвини-язичники, – владимиро-суздальський володар Юрій II Всеволодович[17].

Спробуймо спростувати ці твердження. Насамперед з'ясуємо, чи міг Юрій II Всеволодович відсилати мордовських язичників за охрещенням до римського папи. Історичні документи заперечують таку вірогідність. Зокрема, як свідчив інший угорський домініканець – брат Юліан, безпосередній учасник місій до Мордовії, суздальський князь був вороже наставлений до католицької пропаганди. Коли, за словами легата, угорські домініканці повертались через Суздальщину і проповідували там "римський закон", "розлючений князь Суздаля" заборонив їм це робити і прогнав їх геть[18]. Отож, він ніяк не міг радити мордвинам прийняти хрещення з рук католицьких монахів та підкоритися папі. Тому твердження деяких дослідників, нібито "велика Володимирія" (magna Laudameria), "сусідка" (vicina) Мордовії з тексту донесення брата Ріхарда, – Владимиро-Суздальщина, також не витримує наукової критики.

По-перше, загальновідомо, що територія розселення мордвинів, чи так звана Велика Угорщина, як називали тогочасні угорські джерела Мордовію, займала весь басейн річки Оки, до її верхів'їв (сучасної Рязанщини). Якщо взяти до уваги, що питома Русь, тобто Київщина, Галицька земля і Волинь, Сіверщина й Переяславщина простягалася на схід аж до Курська[19], вона справді була для мордвинів близьким зарубіжжям. По-друге, в донесеннях угорських місіонерів назва "Велика Володимирія" зустрічається тільки один раз і, що важливо, при згадці про її князя, який прихильно ставився до Римської Церкви. Тим часом про Суздальщину (Sudal) йдеться часто і без зв'язку з Владимирщиною[20]. Привертає увагу, що в повідомленнях брата Юліана і брата Ріхарда Юрій II Всеволодович ніколи не названий "владимиро-суздальським", а тільки "суздальським" (rex de Sudal)[21].

Це протиставлення князя "Великої Володимирії", який симпатизував католицтву, і князя суздальського, що заборонив у своїх володіннях католицьку пропаганду, виразно вказує на неможливість ототожнити "Велику Володимирію" з повідомлення брата Ріхарда з Владимиро-Суздальщиною. Наведені аргументи переконливо свідчать, що "Велика Володимирія" – це "Королівство Галичини і Володимирії" (Regnum Galiciae et Lodomeriae), яке в очах західних місіонерів мало всі підстави вважатися "великим", бо на той час було єдиною політичною потугою на просторах Русі-України і навіть папа величав її володаря, князя Данила, "пресвітлим королем Русі" (illustris rex Rusciae).

Сказане переконує, що з усіх руських князів тільки Данило Романович міг сказати мордвинам-язичникам: "Близький вже той час, коли ми всі приймемо віру Римської Церкви і підкорятимемося папі". Водночас ці

[17] Див.: *Dörrie H.* Drei Texte... – P. 133; Dwa teksty do historii Węgier i Tatarów w XIII wieku (Przełoż. I. Wodzinowska-Taklińska, oprac. L. Krzywiak) // Studia Historyczne. – 1988. – R. 31, zesz. 2(121). – S. 286, 295.

[18] *Dörrie H.* Drei Texte... – S. 180 (5, 2).

[19] Див.: Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев, 1990. – С. – 320–321.

[20] Див.: *Dörrie H.* Drei Texte... – S. 173 (2, 2), 178 (4, 3), 180 (5, 1).

[21] Див.: *Dörrie H.* Drei Texte... – P. 177 (4, 1), 178 (4, 3, 5), 180 (5, 2).

слова свідчать, що він справді готував церковну унію з Римом. Існують достатні підстави для висновку про відгук унійної ініціативи серед широких верств руського суспільства. Показовим свідченням цього може бути датований 1232 р. відомий лист константинопольського патріарха Германа II до Григорія IX, у якому, виступаючи з ініціативою укладення унії між Східною і Західною Церквами, патріарх запевняв папу, що багато народів, підлеглих його духовній владі, серед яких "численні русини", готові відновити давню церковну єдність[22].

Це очевидне схиляння Романовичів до Римської курії не було якимсь їхнім релігійним прозрінням, а зумовлювалося тогочасною політично-церковною кон'юнктурою. У 1230 р. Данило Романович прогнав королевича Андрія з Галичини, що спричинило затяжний конфлікт з Угорщиною[23]. Для послаблення її міжнародних позицій необхідно було нейтралізувати Римську курію – головну політичну й моральну опору Арпадів. Саме задля цього князь через свого приятеля єпископа Християна передав сигнал про готовність визнати зверхність Риму.

З іншого боку, таке зближення морально оправдували контакти в 30-х роках на осі Рим–Нікея. Уже згаданий константинопольський патріарх Герман II, який резидував тоді в Нікеї, у 1232 р. за дорученням імператора Іоана Ватациса виступив з ініціативою провести переговори й дискусії щодо можливості укладення унії між Східною і Західною Церквами[24]. Григорій IX позитивно відгукнувся на пропозицію нікейського двору та патріарха й утворив спеціальну комісію для опрацювання умов церковної унії. Їх було вироблено: папська делегація з двох вчених францисканців та двох домініканських проповідників у січні 1234 р. прибула до Нікеї, де відбула дискусії з грецькими богословами[25]. Ці переговори, однак, нічого не дали, бо грецька сторона в розмови про унію вкладала більше політичний, ніж церковний зміст. Нікея розраховувала розмовами про унію послабити підтримку Риму для Латинської імперії з центром у захопленому Константинополі та нейтралізувати вплив латинського константинопольського патріарха. Зі свого боку, римська сторона висувала неприйнятні для греків умови. Зокрема, в інструкціях папи вимагалося визнання не тільки примату Апостольського престолу святого Петра, а й верховенства Римської Церкви як матірної щодо Церкви Константинопольської.

Закінчилося усе тим, що в 1239 р. Григорій IX вислав на греків чергове хрестоносне військо під проводом латинського імператора й Іоан Ватацис зазнав відчутної поразки. Незабаром, у липні 1241 р., папа навіть оголосив нікейського імператора "ворогом Бога і Церкви"[26].

Не дійшло тоді і до руcько-римського церковного зближення. Основною причиною була все та ж недолуга політика Григорія IX щодо Східних Церков, втім і Руської Церкви. Це яскраво видно зі згаданого послання до

[22] Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection / Ed. G. D. Mansi. – Florentiae; Venetiis, 1780. – T. 23. – P. 159.

[23] Див.: *Грушевський М.* Історія... – С. 47–48.

[24] Докладніше див.: *Norden W.* Das Papsttum und Byzanz. – Berlin, 1903. – S. 348–358.

[25] *Norden W.* Das Papsttum... – P. 351.

[26] Ibidem. – P. 357–358.

Данила Романовича. Розглянемо його текст докладніше, бо він є вельми важливим для подальших висновків.

Лист розпочинає преамбула про універсальне значення намісників влади святого Петра для збереження істин Христової віри і церковної єдності. Папа відкликається до відомого тексту Святого Письма, який прямо, чітко й недвозначно говорить про заснування Церкви, владу в якій Христос передав апостолові Петру, вручивши йому "ключі від Царства Небесного" (Мат. 16: 13–19). Григорій IX прозоро натякнув, що кожний, хто виявляє непослух святому Петрові та його наступникам, перебуває поза "Господнім стадом", особливо "той, хто наділений повнотою влади"[27]. Далі йдеться про найголовніше. Як видно з листа, Григорій IX вважав Данила Романовича справжнім "християнським володарем", адже він, як доносив прусський єпископ, виявляв готовність визнати верховенство Римського Апостольського престолу. Папа схвалив такий намір, однак дав виразно зрозуміти, що цього замало "для спасіння душі й осягнення найбільшої користі і слави". Потрібно ще, наголосив понтифік, відкинути греко-руські звичаї та обряди і прийняти латинські[28].

У цьому – вся суть церковної доктрини Григорія IX та його руської політики: від русинів вимагалося не тільки визнати зверхність Апостольського престолу святого Петра, а й формально стати латинськими католиками. Зрозуміло, що Романовичі не могли погодитися на цей проект, бо його здійснення означало відречення від східної церковної культури, в якій уже понад два століття жили й духовно розвивалися русини.

Відмова Романовичів змінити свій традиційний духовний світ на латинський, як видно з кореспонденції Григорія IX, вивела його з рівноваги. Насамперед він наклав економічні санкції на русинів, зокрема наказав католикам не укладати ділові угоди з ними[29], заборонив змішані шлюби між латинниками і місцевими християнами греко-руського обряду[30]. З подвоєною енергією папа розпочав латинізувати руське простолюддя, поклавши цю місію на домініканських монахів, яких наділив широкими повноваженнями[31]. Водночас папа став дискредитувати русинів в очах західного світу, змальовуючи їхній обряд і культуру в найчорніших барвах[32]. Апогеєм експансії войовничого католицизму за понтифікату Григорія IX стало призначення цистерціанця Гергарда латинським єпископом для Русі (1234)[33].

Усе це, звісно, не могло сприяти руcько-римському зближенню як його уявляв князь Данило Романович. Розчарування східною політикою Григорія IX і охолодження до Риму були неминучими. У другій половині 30-х років контакти між княжим двором та Римською курією перервалися і Романовичі переорієнтували свою європейську політику на Імперію. Саме в той час князь Данило налагодив ближчу співпрацю з імператором

[27] Documenta... – N 5. – P. 19.

[28] Ibidem. – P. 20.

[29] Historica Russiae Monumenta. – Nr 28. – P. 25–26; *Чубатий М.* Західна Україна... – № 7. – С. 82.

[30] Documenta... – Nr. 7. – P. 21.

[31] Ibidem. – Nr. 6. – P. 20–21; Боротьба Південно-Західної Русі... – № 17. – С. 23–24.

[32] Documenta... – Nr. 7. – P. 21.

[33] Див.: *Чубатий М.* Історія християнства... – С. 596.

Фрідріхом II, запеклим ворогом папства й Григорія IX зокрема. Російський дослідник Олександр Майоров звернув увагу на цей феномен, твердячи, що причиною такого різкого переходу Данила Романовича від папи до імператора був підкуп[34]. Однак, нам здається, що до цього кроку спонукала насамперед невдача на римському відтинку зовнішньої політики, спричинена безцеремонними заходами Григорія IX, спрямованими на латинізацію русинів. Про це красномовно свідчить той факт, що як тільки на Апостольський престол зійшов новий папа Інокентій IV (1243) і проголосив радикальні зміни в церковній політиці щодо Русі, Данило Романович одразу відновив діалог з Римом[35]. Але це вже інша тема.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

[34] *Майоров А. В.* Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 654. Див. також: *Його ж*. Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 180–186.

[35] Докладніше про це див.: *Паславський І.* Політика Римської курії щодо Галицько-Волинської держави за понтифікатів Інокентія IV та Олександра IV. Порівняльний аналіз // Апологет. Богословський збірник Львівської Духовної Академії УПЦ КП. – Львів, 2010. – № 1–4(20–23): Матеріали II Міжнародної конференції "Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво" Львів, 24–25 листопада 2010 р. – С. 18–22.